

67. Dede Ömer Rûşenî Divanında yer alan ayet iktibasları

Ahmet KARA¹

APA: Kara, A. (2023). Dede Ömer Rûşenî Divanında yer alan ayet iktibasları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 1153-1163. DOI: 10.29000/rumelide.1372418.

Öz

Türk İslam Edebiyatı alanında yazılan şiirlerde içerik yani anlatılmak istenen konunun, şiirin şekline oranla daha geniş, büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Türk İslam Edebiyatı, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, hadisler, menkıbeler, kıssalar, tasavvuf gibi birçok dinî kaynaktan aldığı bilgilerle oluşmaktadır. Kaynaklık etmesi bakımından Kur'an-ı Kerim'in ve hadislerin mutasavvıf şairlerin şiirlerinde kullanımı oldukça fazladır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerin şiirlerde kullanımı iktibas sanatını meydana getirmiştir. Sözü pekiştirmek, ifadeye canlılık kazandırmak için birçok şair iktibas sanatını kullanmış ve şairler manzum olarak ortaya koydukları eserlerde genellikle kaynak olarak iktibaslara başvurmuştur. Türk İslam Edebiyatı'nda ortaya konan şiirlerde teceddüd olarak adlandırdığımız yenileşme dönemine kadar âyet ve hadislerin nakıs ya da tam şekliyle uygulanıp kullanılması iktibas olarak adlandırılmıştır. Türk İslam Edebiyatı'nın oluşumunda ve şekillenmesinde dinî içerikli öğeler önemli bir yere sahiptir. Allah tarafından belirlenmiş evrensel hükümleri içeren İslamiyet, Türk İslam Edebiyatı'nın muhtevasını oluşturan öğelerin en önde gelen kaynağıdır. Dinî unsurlar arasında yer alan âyetler birçok mutasavvıf şair tarafından tam veya nakıs bir şekilde edebî sanat olarak kullanılmıştır. Şairler, Kur'an-ı Kerim'den iktibas ve telmih yoluyla yararlanmış, hem lafzî hem de anlamsal açıdan beyitlerde bu istilaha yer vermiştir. Mutasavvıf bir şair olan Dede Ömer Rûşenî'nin eserlerinin genelinde olduğu gibi divanında da şiirlerini yazmasındaki temel unsur tasavvufî düşüncelerini ortaya koymaktır. Bu çalışmada 15. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden olan Dede Ömer Rûşenî'nin divanında yer alan ayet iktibasları üzerinde durulacak ve şairin bu iktibasları ne şekilde kullandığı hakkında bilgiler verilecektir. Şairin divanı incelendiğinde genel olarak şiirlerinde nakıs iktibaslara başvurduğu görülmektedir. En çok iktibas yaptığı âyet ise Necm suresi 17. âyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Dede Ömer Rûşenî, İktibas, Âyet, Türk İslam Edebiyatı

Verse quotations in the Divan of Dede Omer Ruşeni

Abstract

It can be expressed that in the poems written in the field of Turkish Islamic Literature, the content, that is, the subject to be explained, has a wider and greater importance than the form of the poem. Turkish Islamic Literature consists of information obtained from many religious sources, especially the Holy Quran, hadiths, legends, parables, and Sufism. The use of the Holy Quran and hadiths in the poems of Sufi poets is quite common as a source. The use of the Holy Quran and hadiths in poetry has created the art of quotation. Many divan poets used the art of quotation to reinforce the words and bring vitality to the expression, and poets generally resorted to quotations as a source in their works in verse. Until the period of innovation, which we call *tajeddud*, in the poetry of Turkish-Islamic

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı (Batman, Türkiye), karaamet43@gmail.com, ORCID ID: 000-0003-1082-417X [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 24.08.2023-kabul tarihi: 20.10.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1372418]

Literature, the application and use of verses and hadiths in their original or complete form was called quotation. Religious elements have an important place in the formation and shaping of Turkish Islamic Literature. Islam, which contains universal provisions determined by Allah, is the leading source of the elements that constitute the content of Turkish-Islamic Literature. The verses, which are among the religious elements, were used by many Sufi poets in full or incomplete form under the name of literary art. Poets benefited from the Holy Quran through quotations and allusions, and included these terms in couplets both literally and semantically. The main element of Dede Ömer Rüşenî, a Sufi poet, in writing his poems in his divan as well as in his works in general, is to reveal his Sufi thoughts. In this study, the verse quotations in the divan of Dede Ömer Rüşenî, one of the 15th century Sufi poets, will be focused on and information will be given about how the poet used these quotations. When the poet's divan is examined, it is seen that he generally uses imperfect quotations in his poems. The verse he quotes most is the 17th verse of the Surah An-Najm.

Keywords: Dede Ömer Rüşenî, Quotations, Verse, Turkish Islamic Literature

Giriş

İktibas edebî anlamda; anlamı güçlendirmek, söze güzellik kazandırmak amacıyla bir şair veya nâsirin, eserine âyet, hadis ya da bunların bir kısmını almasıdır. Söz içindeki âyet veya hadisin tamamı bir mâna ifade edecek şekilde alınrsa buna tam iktibas denir. Mânanın bozulmaması ve tamamen anlaşılması amacıyla artırma, eksilme veya kelimelerin yerlerinin değiştirilmesiyle yapılan iktibas ise nâkis iktibastır (Külekçi, 1999:172). Asıl gayesi sözü güzelleştirme ve anlamı pekiştirme (Saraç, 2006: 274) olan iktibas, ıstılahî mânada edebî bir metinde âyetin veya hadisin tamamının veya bir kısmının alınmasıdır. Bedîi bir terim olan bu sözcükte, anlamı kuvvetlendirme, lafzı tezhîp içerisinde sunma söz konusu olmaktadır (Aktan, 2020: 520).

Divan edebiyatında özellikle dinî muhtevalı şiirlerde şairler, fikir ve görüşlerini kuvvetlendirmek için klasik Türk edebiyatının kaynaklarından olan Kur'ân-ı Kerîm'den istifade eder ve âyetlerden iktibaslarda bulunurlar (Yeniterzi, 1993: 91). Divan edebiyatının estetik görünümü olan belâgat ve edebî sanatların temeli Kur'ân-ı Kerîm olup dinî olmayan konularda bile onun izlerine rastlanmaktadır (Mermer, 2009:30). Şairler, insanlara farklı yöntemlerle yol gösteren Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini, mâna veya söz aracılığıyla iktibas ederek şiirlerinde ele almışlardır. Çünkü bu âyetler, dinin sağlam ve sarsılmaz kuralları olarak şairin kendisinin ve içinde yaşadığı hayatın düzenini meydana getirmektedir (Erkul, 2017: 97).

Klasik edebiyatta iktibasların kullanımı ve türleri ile ilgili iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Esasen birbirine çok da zıt olmayan bu iki görüşte ufak farklılıklar bulunmaktadır. Bir kısım araştırmacılar iktibasları gruplandırırken âyetlerin aynen alınıp alınmaması, âyetlerin asıl anlamlarının kastedilip kastedilmemesi, biçim yönünden incelenmesi şeklinde ayırtmışlardır (Keleş, 2016: 28-33; Uzun, 2000: 52-54; Güngör, 2011: 238-246; Ekici, 2018: 627- 64; Kuzubaş, 2003:101).

Diğer bir görüş ise iktibasların dört şekilde ele alındığını ifade etmektedir. Her iki uygulama arasındaki tek belirgin fark, ikinci ekolde sure isimlerinin şairler tarafından kullanımının ayrı bir iktibas maddesi olarak kabul edilmesidir. Birinci yöntemi uygulayanlar sure isimlerini lafzî iktibasın alt dalı olarak gösterirken ikinci yöntemi seçenler sure isimlerini ayrı bir madde olarak ele almışlardır. Çalışmalarında bu yaklaşımı kullananlar âyetler ile ilgili alıntılarını şu şekilde katagorize etmişlerdir:

1. Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin orijinal lafızlarıyla iktibas edilmesi
2. Âyetlerin meâlen iktibas edilmesi
3. Divanlarda sure isimlerinin geçmesi
4. Âyetlere telmihte bulunulması (Çelik, 2001: 132; Erkul, 2017: 97; Mermer, 2009: 30; Nalçacıgil Çopur, 2016: 907-910).

Çalışmamıza konu olan beyitler, Orhan Kemal Tavukçu'nun, *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri ve Divânının Tenkitli Metni* adlı eserinden alınmıştır. Âyetlerin meal ve tefsirlerinde ise kaynak çalışma niteliğinde olan Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ile Elmalılı Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili" adlı eserinden istifade edilmiştir.

Dede Ömer Rûşenî

Dede Ömer Rûşenî'nin Aydın ilinde 1417 yılında doğduğu ve kaynakların çoğuna göre Rûşenî'nin 1486-87 yılında vefat ettiği söylenirken Ferheng-i Suhanverân'da 1486, Sicill-i Osmânî'de ise 1501-02 tarihi bulunmaktadır (Tavukçu, 2000: 18-26).

Rûşenî'nin Divanı'nda 7 kaside (ikisi Farsça), 87 gazel (iki tanesi Farsça); 6 musammat; 1 müstezad (Farsça); 3 kıt'a (biri Farsça); 114 tuyuğ; 3 mesnevi; 22 matla' (biri Farsça, biri Arapça-Türkçe) ve müfret olmak üzere toplam 243 manzume bulunmaktadır. Kasidelerden ikisi Hz. Peygamber'in övgüsüne, biri de Halvetiyye tarikatının silsilesine ayrılmıştır. Bunların içerisinde dikkat çeken bir diğer manzume de *Silsile-nâme* gibi Farsça yazılmış olan *kasîde-i subhiyye*'dir (Tavukçu, 2000: 34).

Rûşenî'nin şiirlerinde dikkati çeken yönlerden biri şairdeki derin peygamber sevgisidir. Bu sevgi, şairin her şiirini âdetâ bir na't hâline getirmiştir. Nitekim yazmış olduğu 87 gazelin sekizinde bu sevgiyi dile getirmiştir. Rûşenî'nin gezip gördüğü şehirler de şiirlerine yansımıştır. Şairin memleketi olan Aydın, gençliğini geçirdiği Bursa ve hayatını tamamladığı Tebriz bu şehirlerdendir. Divan'ın dikkat çekici yönlerinden biri, şairin birbiri ardına sıraladığı 45 tuyuğla oluşturduğu hilyedir. Bu manzumelerde Rûşenî Hz. Peygamber'in çeşitli özelliklerini belli bir kompozisyon içinde vermektedir (Tavukçu, 2000: 35).

Divan şiirine kaynaklık etmesi bakımından Kur'ân-ı Kerîm'in önemi her zaman göze çarpan bir olgudur. Yüzyıllar boyunca divan şairleri lafzen, mânen veya telmih yoluyla âyetlerden istifade etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'den istifade eden mutasavvıf şairlerden biri de Dede Ömer Rûşenî'dir. Nâkıs iktibas, alıntılanmak istenilen âyet veya hadisin sadece bir bölümünün beyitte geçmesidir. Bütünlük açısından değerlendirdiğimizde Dede Ömer Rûşenî'nin divanında yapılan iktibasların büyük çoğunluğu nâkıs iktibastan oluşmaktadır.

Gerek bazı mesnevi ve kasideler gerekse Divan'ındaki çeşitli manzumelerin Arapça veya Farsça yazılmış olması; şairin bu dilleri iyi derecede bildiğini göstermektedir. Ayrıca yaptığı başarılı âyet ve hadis iktibasları da bu konudaki yeterliliğinin delilidir. Şairin Arapça ve Farsçaya vukufu, kendisinden sonraki dönemlerin ürünlerinde pek karşılaşılmayan kelimelerin (âbık, 'avâr, bâsık, buhtû, çemân, demz, emred, engele, hıkd, hizebr, 'ıtf, iksûn, lâgar, mû-tâb, rateb, şupuş, zamân, ziyy) kullanımını da beraberinde getirmiştir. Dede'nin bu tercihi, mensup olduğu tarikat, kültürel birikimi veya yaşadığı coğrafya ile ilgili de olabilir (Tavukçu, 2000: 45).

Ruşeni, mutasavvıf bir şairdir. Ruşeni'nin şiirlerinin neredeyse tamamı tasavvufî şiirlerden oluşmaktadır. Söz konusu şiirlerde birincil öğeyi oluşturan tasavvuf, bir açıdan şairin eserler ortaya koymasının temel konusudur. Diğer bir deyişle Ruşeni, şiirlerini tasavvufî düşüncelerini anlatmak için kaleme almıştır. Ruşeni'nin şiirleri, şairin sûfi yönünün coşkulu bir şekilde dışarıya yansıyan bir yönüdür.

Dede Ömer Ruşeni'nin Divanı'nda yer alan ayet iktibasları

Genel olarak ele alındığında Dede Ömer Ruşeni'nin Divanı'nda yapılan iktibasların büyük çoğunluğu nâkıs iktibaslardan oluşmaktadır.

1. Kâni' olub didi Mûsî-i nebî تبت اليك

Sen didiün yâ Rabb *رَبِّي* dimeyüb yâ Rabb bes (s. 104)

Bu beyitte Hz. Musa'nın Hz. Allah ile olan konuşmasının olduğu ayete iktibas yapılarak Hz. Musa'nın "Sana tövbe ettim." sözleri üzerinden Hz. Musa'nın Hz. Allah'ı görmek istemesi ve Hz. Allah'ın ona beni görmeye gücün yetmez diye söyleyip dağa tecelli etmesi sonucunda dağın yerle bir olmasını görünce Hz. Musa'nın "Rabbim sana inandım ve tövbe ettim." şeklinde cevap vermesini ve beytin devamında Hz. Musa'nın "Ya Rabbi bu gördüklerim benim için yeterlidir." demeyip "Ya Rabbim benim bilgimi çoğalt!" şeklinde söylediği diğer bir ayete atıfta bulunmaktadır.

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيَنِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرِيَنِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعْفًا فَلَمَّا آفَقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

Velemmâ câe mûsâ li-mîkâtinâ vekellemehu rabbuhu kâle rabbi erinî enzur ileyke kâle len terânî velâkini-nzur ilâ-l-cebeli fe-ini-stekarra mekânehu fesevfe terânî felemmâ tecellâ rabbuhu lil-cebeli ce'alehu dekken veharra mûsâ sa'ikâan felemmâ efâka kâle subhâneke tubtu ileyke veenâ evvelu-lmu'minîn

Mûsa, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Aylınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim" dedi. Kur'ân-ı Kerim, El-arâf 7/143. (Diyanet İşleri Başkanlığı)

فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

Fete'âlallâhu-lmeliku-lhakku velâ ta'cel bil-kur-âni min kabli en yukdâ ileyke vahyuhu vekul rabbi zidnî 'ilmân

Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme. "Rabbim! İlmimi arttır" de. Kur'ân-ı Kerim, Tâ hâ, 20/114.

2. Er-iseñ ko sözini da'vânuñ

Gösterür Hak **erini** ma'nânuñ (s. 105)

Erini kelimesinin Arapça erînî (Rabbim, bana kendini göster) çağrışımla bir ayete işaret eden yukarıdaki beyit yapılan iktibasa güzel bir örnektir. Doğru bir kişinin sözünün arkasında, davasının

arkasında olması gerektiğini ifade ederek Allah yolunda doğru olan kişilerin Hz. Allah'ın dünyada yer alan her şey üzerinden Hz. Allah'ın büyüklüğünü ve gücünü görebileceğini anlatmaktadır.

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيَنَّيَ وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرِيَنَّيَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

Velemmâ câe mûsâ li-mîkâtinâ vekellemehu rabbuhu kâle rabbi erinî enzur ileyke kâle len terânî velâkini-nzur ilâ-l-cebeli fe-ini-stekarra mekânehu fesevfe terânî felemmâ tecellâ rabbuhu lil-cebeli ce'alehu dekken veharra mûsâ sa'ikâan felemmâ efâka kâle subhâneke tubtu ileyke veenâ evvelu-lmu'minîn

Mûsa, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Aylınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim" dedi. Kur'ân-ı Kerim, El-arâf 7/143.

3. Oldı o yüzi وَالضُّحَىٰ nûrile buluben senâ

Olubeni hoş âşinâ Rüşenî çeşm-i rüşenâ (s. 119)

Yukarıdaki beyitte Peygamber efendimize yazılmış olan bir na't karşımıza çıkmaktadır ve şair bu beyitte Peygamber efendimizi farklı sıfatlarla övmektedir ve son beyitte ise "ve'd-duhâ" ayetine iktibas yapılmıştır. Kuşluk vaktiyle sabah güneşin ilk doğuşu karanlıktan aydınlığa çıkış ve bu ışıkla aydınlanmayı yüzünün nurla parlamasına benzetmektedir. Yani Peygamber efendimizin dünyaya teşrif etmesiyle dünyanın karanlıktan aydınlığa çıktığı anlatılmak istenmektedir.

(Ve-dduhâ) وَالضُّحَىٰ

Kuşluk vaktine andolsun. Kur'ân-ı Kerim, Duhâ, 93/1.

4. Şarâb-ı vahdeti nûş it sürâhî gulgûln gûş it

Ki içen humm-ı vahdetden demî هَلْ مِنْ مَزِيدٍ olur (s. 124)

Bu beyitte şarâb-ı vahdetten kast edilen, sarhoş olma ve şarapla yani Allah aşkıyla dolu sürahiden dökülen şarap sesini yani Allah'ı zikirle coşan gönül ateşinin dışı vuran sesini dinle, denilmekte ve kim ki bu sarhoş edici Allah aşkından içer, tadını alırsa sürekli "Daha yok mu?" diye söyleyecektir. Bu beyitte "hel min mezîd" ayetine iktibas edilmiştir.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

Yevme nekûlu li-cehenneme heli-mtele'ti ve tekûlu hel min mezîd

O gün Cehenneme, "Doldun mu?" deriz. O da, "daha var mı?" der. Kuran-ı Kerim, Kaf, 50/30.

5. Mûy olmuş belî miyâne velî

Çün ki خَيْرُ الْمَوَرِ اَوْسَطُ dur (s. 131)

Yukarıdaki beyitte ise sevgilinin belinin inceliğinden bahsedilmekte, sevgili tasvirinin genelde ince belli olduğu anlatılmak istenmektedir ve hayırlı olanın orta şekilde olması anlatılmakta ve Bakara suresi 286. âyete iktibas yapılmaktadır.

وَكذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقَبِيلَةَ الَّتِي كُنتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَبْئَعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ

Vekezâlîke ce'alnâkum ummeten vesetan li-tekûnû şuhedâe 'alâ-nnâsi veyekûne-rrasûlu 'aleykum şehiden vemâ ce'alne-l-kiblete-lletî kunte 'aleyhâ illâ li-na'leme men yettebi'u-rrasûle mimmen yenkalibu 'alâ 'akibeyhi ve-in kânet lekebîraten illâ 'ale-llezîne hedallâhu vemâ kânalâhu li-yudî'a îmânekum innallâhe bi-nnâsi leraûfun rahîm

Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncelilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et." Kur'ân-ı Kerîm, Bakara 2/286.

6. İy uyuriken gönli uyah gözleri مَا زَاغَ

Bülbül gül-i rûyuñ tanıyan tanımayan zâg (s. 146)

7. Bir lahza gözün Hakdan ırılmasa 'aceb mi

Çün çekdi yedullah gözüne sürme-i مَا زَاغَ (s. 146)

8. Sürme-i مَا زَاغ ile sürmeleyüb Hak gözün

Uyuriken gözlerün gönlüni itmiş uyag (s. 147)

9. Gözine kuhl-ı مَا زَاغَ الْبَصَرُ

İşgiün hâk-i pâsi Rûşeni'nüñ (s. 155)

Yukarıda verilen beyitlerde şairin Divanı'nda en çok iktibas yapmış olduğu Necm suresi 17. âyet yer almaktadır. "Gözü ne kaydı, ne haddini aştı." Anlamındaki bu ayet Peygamber efendimizin Hz. Allah'ın huzuruna çıktığında gözünü bir an için bile başka bir yöne çevirmediğinden ve bütün dikkatini Hz. Allah'a vererek gözünü ondan ayırmadığından bahsetmektedir. Şair de bu ayetle ilgili yaptığı iktibaslarda bu konuya dikkat çekmiştir.

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى

Mâ zâğa-lbasaru vemâ tağâ

Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı. Kur'ân-ı Kerîm, Necm, 53/17.

10 Halka didüm 'ışkile irüñ Haka

ليس علينا مخبر الا البلاغ

"Haberciye ancak tebliğ (etme) vardır." (Tavukçu, 2000: 148)

Bu beyite ise Hz. Allah'a tam bir bağlılıkla, aşkla erişebileceklerini söyleyen şair, Maide suresi 92 ve 99. ayetlere iktibasta bulunarak Peygamber efendimizin vazifesinin tebliğ etmek olduğunu aktarmaktadır.

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

Ve-atî'üllâhe ve-atî'û-rrasûle vahzerû fe-in tevelleytum fa'lemû ennemâ 'alâ rasûlinâ-lbelâgu-lmubîn

Öyleyse Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Şayet yüz çevirirseniz bilmiş olun ki elçimize düşen sadece apaçık tebliğdir. Kuran-ı Kerim Mâide 5/92.

مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ

Mâ 'alâ-rrasûli illâ-l-belâgu vallâhu ya'lemu mâ tubdûne vemâ tektumûn

Peygamberin üzerine düşen ancak tebliğdir. Allah sizin açıkladığınızı da, gizlediğinizi de bilir. Kuran-ı Kerim Mâide 5/92.

11 Mûsâya dindi **فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ** yir yüzinde

Dindi saña semâda 'arş üstine ko na'lîn (s. 173)

Yukarıdaki beyitte ise Tâhâ suresi 12. ayete iktibas yapılarak Hz. Mûsâ'ya Hz. Allah'ın "Ayakkabılarını çıkar, sen kutlu bir vadidesin." ayetini şair şiirde Mûsâ'ya yeryüzünde sen ayakkabılarını çıkar, sana semâ üzerinde arşta kutlu bir vadiye koy ayakkabılarını şeklinde kaleme almıştır.

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى

İnnî enâ rabbuke fahla' na'leyke inneke bil-vâdi-l-mukaddesi tuvân

"Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın." Kuran-ı Kerim, Tâhâ 20/12.

12 Üzütlüb ırk-ı Ebû Cehil kimi **ebter** olur

Sen Ebû'l-Kâsım ile kim ki dutarsa güreşi (s. 184)

Bu beyitte ise şair Peygamber efendimizin soyu ile alay eden Ebu Cehil gibilerin aslında kendi soylarının kesildiğini anlatarak Ebû'l-Kâsım ile yani Peygamber efendimizle her kim ki güreş tutmaya yani ona karşı gelmeye kalkarsa kaybedeceğini aktarmaktadır. Peygamber efendimizin şanlı ve hürmetli soyunun devam ettiği, buna karşın Ebu Cehil gibilerin soylarının silinip gittiği ifade edilmekte ve Kevser suresi 3. âyete iktibas yapılmaktadır.

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوفَةَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

İnnâ a'taynâ ke-l-kevşera Fe-salli li-rabbike venhar İne şâni-ke huve-l-ebter

Şüphesiz biz sana Kevseri verdik (Kevser, cennette bir nehirdir, bir havuzdur diyenler olduğu gibi bol hayır ve bereket, kesilmez soy sop, sayılmaz ümmet anlamlarına geldiğini söyleyenler de vardır. Hz. Muhammed (s.a.v)'in, Kevser'in iki yanında inciden kaplar bulunan bir ırmak olduğunu, bu kapların yıldızlar kadar sayısız bulunduğunu söylediğini Buhârî tahrir eder (al-Tecrid, 2, Kitâbu Tefsir-il-Kur'ân, 120.), O Halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes, Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir. Kuran-ı Kerim, Kevser 108/1-2-3.

13 Her şâm ohuruz saçına **وَاللَّيْلِ**

Her subh yüzine **وَالضُّحَى**yı (119b)

وَالضُّحَىٰ verdüñe وَاللَّيْلُ ohuram sünbülüne

Rûşenî virdi budur *كُلُّ عِدَاةٍ وَالْعَشِيِّ* (s. 184)

Yukarıdaki beyitlerde ise şair Leyl suresi 1. âyet ve Duhâ suresi 1. âyete iktibasta bulunarak her akşam “And olsun geceye...” diye ve her sabah da “And olsun kuşluk vaktine.” diye söyleriz şeklinde ifade etmektedir. Gece ve gündüz, erkek ve dişinin yaratılışı üzerine yemin edilmiştir. Yani, gece ve gündüz, erkek ve dişi nasıl birbirinden farklı; her birisinin şekil ve neticeleri de nasıl diğerine zıt ise aynı şekilde, gayret ederek takip ettiğiniz yol ve amaçlar da içeriğinden dolayı farklıdır, sonuç olarak da birbirine zıtlık içermektedir. Diğer bir beyitte ise şair, sabah akşam onun ağzında virdinin bu olduğu ve sürekli bunu okuduğunu anlatmaktadır.

وَاللَّيْلُ إِذَا يَعُشِي وَالنَّهَارُ إِذَا تَجَلَّى

Ve-1-leyli izâ yağşâ, Ve-nnehâri izâ tecellâ

(Ortalığı) бүрүдүгү zaman geceye andolsun, Açılıp aydınlandığı zaman gündüze andolsun. Kuran-ı Kerim Leyl 92/1-2.

14 Rûşenî zülf ü ruhuñ yâdına tañ mı ohusa

Sûre-i Nûr u Duhân *كُلُّ عِدَاةٍ وَالْعَشِيِّ* (s. 185)

Bu beyitte yine şair sabah akşam sürekli sevgiliyi anarak ona dualar okuduğundan söz etmekte ve En’âm suresi 52. âyete iktibasta bulunmaktadır.

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدْوَةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ

Velâ tatrudi-illezîne yed’üne rabbehum bil-ğadâti vel’aşiyi yurîdüne vechehu mâ ‘aleyke min hisâbihim min şey-in vemâ min hisâbike ‘aleyhim min şey-in fetatrudehum fetekûne mine-z-zâlimîn

Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam ona dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun. Kuran-ı Kerim, En’âm 6/52.

15

قد بنت يا ايها العشاق في قلب الهوا

ما تحيء عندها نحو الشرر نار الضنى (s. 193)

“Ey âşıklar, muhakkak, hastalık ateşinin kıvılcımları (tarafına) gelmesi, aşkın kalbinde göründü. Kuşluk vakti güneşinden dolunay gibi nûrunuzdan iktibas edelim.” (Tavukçu, 2000: 193)

16

نُقْتَبِسُ مِنْ نُورِكُمْ كَالْبَدْرِ مِنْ شَمْسِ الضُّحَى

حبه في القلب الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (s. 193)

Yukarıda verilen beyitlerde ise Hadîd suresi 13. ayet ve Tâ-Hâ suresi 5. ayete iktibas yapılmıştır. Şair burada münafıkların mahşer günü hesap zamanı geldiğinde müminlere bize biraz yüzünüzü dönün de nurunuzdan istifade edelim diyeceklerini, kuşluk vakti güneşinden dolunay gibi nurunuzdan istifade

edelim şeklinde anlatmaktadır. Diğer beyitte ise yine münafıkların bu yakarışına karşın Hz. Allah'ın arşa istiva etmiştir yani Hz. Allah evreni yarattıktan sonra onu yönetmekte ve evrenle ilgili bütün düzenlemeleri yapmaktadır ayetiyle söze devam ederek münafıkların o gün geldiğinde yakarışlarının boşa olduğundan söz etmektedir.

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَصُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ

Yevme yekûlu-l-munâfikûne vel-munâfikâtu lil-lezîne âmenû-n-zurûnâ naktebis min-nûrikum kîle-rci'û verâekum fel-temisû nûran fe-duribe beynehum bi-sûrin lehu bâbun bâtinuhu fihi-r-rahmetu ve zâhiruhu min kibelihi-l'azâb

Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, "Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım." diyecekleri gün kendilerine, "Arkanıza (dünyaya) dönün de bir ışık arayın." denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır. Kur'an-ı Kerim, Hadîd 57/13.

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

Errahmânu 'alâ-l'arşi-stevâ

Rahmân, Arş'a kurulmuştur. Kur'an-ı Kerim, Tâ-hâ 20/5.

17. Hazretüni nice ögebile miskîn Rüşenî

اقراء القرآن فا فهم معنى الله اشئ ترى (s. 193)

Şair bu beyitte ise Hz. Allah'ı övmeye onun sözlerinin yeterli olamayacağını aktararak Tevbe suresi 111. âyeti iktibas edilerek Allah yolunda canını, malını varını yoğunu feda eden müminlerin bunun karşılığında Allah katında çok değerli hediyelerle mükâfatlandırılacağını aktarmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Allah bu mukavelenin (alışveriş) şartlarını şu şekilde bildirmiştir: "Eğer siz kendi isteğinizle (ve herhangi bir baskı ve zorlama olmadan) hayatınız, sahip olduğunuz ne varsa ve bu dünyadaki her şey aslında benimdir, bana aittir ve siz de sadece onların emanetçisi olduğunuzu kabul eder ve bu şekilde olmasına razı olursanız, ben de bunun karşılığında size sonsuz ahiret hayatında cennetler vereceğim."

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدَا عَلَيْهِمْ حَقًّا فِي التَّوْبَةِ وَالْإِنجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِنَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

İnnallâhe-şterâ mine-lmu'minîne enfusehum ve-embvâlehum bi-enne lehumu-l-cennete yukâtîlûne fi sebîlillâhi fe-yaktulûne ve-yuktelûne va'den 'aleyhi hakkân fi-t-tevrâti vel-incîli vel-kur-âni vemen evfâ bî'ahdihi minallâhi festebşîrû bi-bey'ikumu-llezi bâya'tum bihi vezâlike huve-l-fevzu-l'azîm

Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler ve ölürler. Allah bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak va'detmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O halde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır. Kuran-ı Kerim, Tevbe 9/111.

18. Sâliklerüz ki bize mesken oldı bu ribât

يا وهاب الطريق هدى اهدنا الصراط (s. 252)

Bu beyitte şair yine tabi oldukları bu yolun dosdoğru bir yol olmasını Allah'tan istediklerini ifade ederek kendilerine doğru bir yol verilmesi için ettiği duayı söyleyerek Fatıha suresi 6. ayete iktibas yapmaktadır.

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

İhdinâ-ssirâta-l-mustakîm

Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yolunailet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil. Kuran-ı Kerim, Fatıha 1/6.

Sonuç

Türk İslam Edebiyatını oluşturan kaynaklar büyük bir alanı kapsamaktadır. Sosyal yaşama ait birçok özelliğe bu şiir geleneğinin ürünlerinde rastlamak mümkündür. Mutasavvıf şairlerin yüzyıllardan beri bu edebiyata katkı sağlamak için faydalandığı kaynaklar arasında Kur'an-ı Kerim ve hadisler önemli bir yere sahiptir. Dede Ömer Rûşenî gibi birçok mutasavvıf şairin iktibas sanatı adı altında bu iki temel kaynaktan yararlandığı görülür. Rûşenî mutasavvıf bir şairdir ve Rûşenî'nin şiirlerinin neredeyse tamamı tasavvufi şiirlerden meydana gelmektedir. Söz konusu şiirlerde birincil öğeyi oluşturan tasavvuf, bir açıdan şairin eserler ortaya koymasının temel konusudur. Diğer bir deyişle Rûşenî, şiirlerini tasavvufi düşüncelerini anlatmak için kaleme almıştır. Şiir, şairin sūfî yönünün coşkulu bir şekilde dışarıya yansıyan bir yönüdür. Halveti olan Rûşenî'nin şiirlerinin başlıca unsurlarından biri olan ehl-i beyt sevgisinin özellikle mesnevilerinde ele alınıp işlendiği görülmektedir. *Rûşenî Divanı*, Türk İslam Edebiyatı'nın en önde gelen şahsiyetleri açısından da zengin bir görüntü ortaya koymaktadır. Şair, neredeyse tamamı dinî kişileri kapsayan manzumelerinde Hz. Peygamber, ehl-i beyt, dört halife ve bazı önemli mutasavvıf şahsiyetleri şiirlerinde işlemiştir. Rûşenî şiirlerinde hemen hemen bütün edebî sanatları başarıyla kullanmıştır. İfadeye güzellik katmak ve anlamı güçlendirmek amacıyla edebî bir sanat olarak başvurulmuş iktibas, birçok şair tarafından kullanılmıştır. Edebî sanat içerisinde değerlendirdiğimiz bu iktibaslar arasında şairler tarafından en çok başvurulmuş âyet iktibasları olmuştur. Rûşenî'nin en çok iktibas yaptığı ayet ise Necm suresi 17. ayet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ayete 4 kez, Fatıha suresi 6. ayete 1 kez, Tevbe suresi 111. ayete 1, Tâ-hâ suresi 5. ayete 1, Tâ hâ suresi 114. ayete 1, En'âm suresi 52. ayete 1, Leyl suresi 1. ayete 1, Duhâ suresi 1. ayete 1, Kevser suresi 3. ayete 1, Tâhâ suresi 12. ayete 1, Mâide suresi 92. ayete 1, Bakara suresi 286. ayete 1, Kaf suresi 30. ayete 1 ve El-arâf suresi 143. ayete de 1 kez iktibas yapılmıştır. Divanda tespit edilen iktibasların toplam sayısı ise 17 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ayetlerin bir kısmı telmih yoluyla kullanılırken büyük çoğunluğu lafzî iktibas olarak kullanılmıştır.

Kaynakça

- Aktan, M. Felat (2020). "Şaban Kâmi'nin Divanında Âyet İktibasları ve Telmih Örnekleri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 517-538.
- Çelik, Nilüfer (2001). "Fuzulî'nin Türkçe Divanında Geçen Âyetler ve Yorumları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, s.s. 132-148.
- Ekici, Hasan (2018). "Hasan Hilmî Edirnevî Divanı ve Divanı'nda Âyet İktibasları", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 35, s.s. 621-644.
- Erkul, Rasih (2017). "Birrî Mehmed Dede Divânı'nda Ayetlerden İktibâslar". *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 3, s.

- Güngör, Zülfikar (2011). “Gülzâr-ı Ma’nevî’de Âyet İktibasları Üzerine Değerlendirmeler”, İbrahim Tennurî Sempozyumu Kayseri, s.s. 238-247.97-104
- Keleş, Reyhan (2016). Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Kuzubaş, Muhammet (2003). “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur’ân”, Diyanet İlmî Dergi, Yaz, s.s. 101-116.
- Külekçi, Numan (1999). Edebî Sanatlar, II. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mermer, Ahmet (2009). Eski Türk Edebiyatına Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları,
- Nalçacıgil Çopur, Emel (2019). İktibas Sanatı ve Mazmun, Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi (Online), (10) , 165-179.
- Saraç, M.Yekta (2006). İktibas Klâsik Edebiyat Bilgisi- Belâgat, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2000) , Dede Ömer Rüşenî Hayatı, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Uzun, Mustafa İsmet (2000). “İktibas” DİA, C.22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları”, İstanbul.
- Yeniterzi, Emine (1993). Divan Şiirinde Na’t. Ankara: TDV Yayınları.
- <http://www.kuranmeali.com> [Erişim: 16.06.2023]
- <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/diyamet-isleri-baskanligi-meali> [Erişim: 16.06.2023]